

~~25534~~

Карач. 1751

с (карач)

Б 183 Баққилань Дау.

3975

BEKMURZANЬ ÇAŞAVU
(TAVRUXU)

КИСЛОВОДСК.
1931 г.

К. Р.

Проверено
1949 г.

Вътев дунянь пролетарларь бирлесигиз!

Проверено 1963 г.
Важипань Даут.

С
3975

BEKMURZANЬ ÇAŞAVU (TAVRUXU).

Караг. 1751-1

Издание Карачаевского Областного Издательства.

Исполнено по заказу Крайнациздата.

К. Б. А. С. С. Р.
Республиканская библиотека
им. Н. К. КРУПСКОЙ
гор Нальчик

КИСЛОВОДСК
1931.

С(карач)
Б 18

Пролетарии всех стран. соединяйтесь!

Байкулов Даут.

ЖИЗНЬ БЕКМУРЗА

Кароблито № 76.
Кисловодск, Типография Кар. Облиздата
Заказ № 802—1500 31 г.

I. B A Ş ʒ .

BEK MURZA.

Bekmurzanın atası, anasında ölüv qarar adanını volmaj oramqa atılvv qaiqan zamanda, anı kergen xar insanın çyrek tamırları sanımaj qalıvqa ne azda analı volmaj edi.

Ol zamanın dunjası, Bekmurza kiviک öksyzler usyn quralıqan dunja volmaqanını sevebinden, Bekmurza kişiden voluşluq tavıaj anı nazik ösgen suvaj sanıqlarından ıllu qıjınlıq vasıv ne azda ıxırdıımaj tevredi.

Ol çası edi, savıj edi, ana quru 8 çıl volqanedi. Anı teñikleri kovedile, ala tyrlı-tyrlı oıuncıqla sıqarıv oramlıqqa sıqıv ajlanıan zamanda Bekmurzava alaıa qoşulıaj mıdax volıv, ol savıj közcyklerinden qan qatıç çılamıqla tögılv, axınlıv çılavcanedi.

Ol çılamasa, ol çılamıqların tøkmesi kim çılasın, kim çılamıqların töksyn, anı kecesi kynyda bir-birinden ajrılmaj kynyda qaranı edi,

Usıygy aman, qarın sıqıv ac, veti qolu çıvıvılmaj çasıjedi, alaj aman xalda çasıqanı kimgeda belgili asıq bir is edi.

Elni icinde savıaj ajlansanda ne azda anı vasından sılaıqan, ol mıdaxlanıan çyrekciğın capıv-

qan, vuda adamı valasъdъ dev kergen bir adam съqtaј edi.

Bu zatlanъ sevebinden dunja ana qaraņъ keryv-nyv: „Bu çaşavdan ese men çaratъlmaj qaloqaeğim“ dev çыlaqan zamanda, ana qoşulub kiında çыlarca bir xal volaedi.

Bekmurzanъ ne azda bir kecinir çeri volmaj, kyndyz kim gъrçьп qavdъrsa, ana varъv qullanъv, kece volsava yj tьqъrъqlada, xuna çanlada, „ax ox“ ete çыaj-çыaj çatъvcu zamanlarъ mardasъz kьv volvcu edi.

Munu bir egeccigida var edi, olda qart anasъnda qalaj bolsada keciniv turaedi; çaşavlarъ bek çarъlybъq bla qajdan ne tavsala anъ bla çaşajedile, elde uvaq-uvaq qulluqlanъ ete kimden uncuq, kimden gor-doşcuq kivik albъ alaj bla çaşajedile.

Bekmurzanъ atasъ-anasъ oļgenlerinde alanъ bir kesek malçыqlarъ qaloqan edi, alaj voloqanlyqqa Bekmurza alaqa qataјalmaj, ol malçыqlarъ bla birge kimge volsada bir adamqa çaraşьrqa kerek vola edi.

Ol sevevden anъ tijresinde Bekmurza kivik qъjъnlyqda oşgen çarъ xalq, anъ inçilgen'in keryv malçыqlarъnda, kesinda Qamoqutxa verirge onov etdile. Qamoqut Bekmurzanъ çuvuqı volaedi. Ol sevevden adamla: „Qamoqutda çaşasada, qъjъnlyq zavuqluq kьrseda kesi adamъdъ, Qamoqut anъ kesini savijlerinden aјьrvda kьrmez, хаqъnda verir, malçыqlarъnda asъrar“ dev vыaj umut etgenedile.

Qamoqut qan icerge yrennen kulaklanъ, murdarianъ viriedi. Adamla Bekmurzanъ usynden etgen onovlarъn ajtxanlarъnda, ol anъ uşatmaqan kivik

etiv sөләsdi. Kertisiva аңа век разь еди, субайьқоға алай вьлај dev sөләsseda.

Qamqut ань кивик көвлени çekgenedi, аньда çegiv malььqlarьnda ашарь көзыне кызгы voluv көryne еди.

Ol sevveden Qamqut adamlanь sөzyne razь voluv emda quvanььv çaşььqнь kesine алырға razь boldu.

Çараşханларь та вляј еди, Qamqutnu војnunda vorcu: Bekmurza ullu voluv ајақ уsyne minñinci, ань malььqlarьnada qararға, kesini qarьvciюна көre işletiv, ol işlegen қььььсьььнда verirge.

Çaşььqда kesini çашььqсьььна көre qarьvum çetgen caqlь Qamqutnu xar işine voluşurma dev kesikesine вляј ајtaedi „Endi men igi çaşavоја тыşdym, tatam, anam өlgenli көrgen қьььььqlarььььда unu-turma, Qamqut çuvuqumda voladь, memi alaj vekda inçitmez, malььqlarььььда өsdyryt“ dev ullu quvanььv volaedi.

Bir qaum adamla (Qamqutnu xalisin vilgenle). Bekmurzanь çazyqsьььv: „Qamqut seni хақында берmez emda kesinida век ullu қььььar, malььqlarььььда ашар“ delle.

Alaj voloqanььqоја Bekmurzanь Qamqut Kuka sөzleri вляј алдаqanedida: „Oqaj Qamqut vizni çu-uqubuz voladь, men anda qalaj sysem alaj турluqma“ dev alaқada qaramaj еди, ol ань adam sөzge qaramazca etgen еди.

Andan sora Bekmurza Qamqutxa çaraşььv, ань тизақььна тыşdy. Malььqlarь Qamqutnu mallarььна қоşuldu. Вьлај вля bir kesek zaman ketdi.

Өмүрүндөн бериде адам хақ вля өсген Qamqut, бир кесек заманнь ичинде бу çазьq өksyznyда malcьqlarындан аьгьв vaşladь.

Qamqut çaşcьqnь malcьqlarын çojub tevregeп zamanda çaşcьq Qamqutxa: „Sen meni malcьqlarыmь nek çojasa, sen alañ çojmaj saqlarqja ajtxan edin“ dev kөлcygy mьдах volub sordu. OI zamanda Qamqut: „Sen ala ycyn qьjnalma meni bu qadar malьm varьda senikidi, sen kişi adam tylse, meni et çuucьmsa“ dev çaşcьqnь aldadь.

Çaşcьqda munu bu sөzyne manьv ne azda çuq ajtmaj, Qamqutnu malarьna „menikiüi“ dev ьşanьv turaedi.

OI sevevden Qamqut Bekmurzаны malcьqlarын qarav qaraqьncь qavьv voşadь. Öksyzny хаqçьqьн qarav qaraqьncь qarьna çuddu.

Çaşcьqnь malcьqlarын voşaqьncь Qamqut ana alaj көv хьнь volmaj, aсьгь көvda işletmej turdu, Nek desen: Çaşcьqnь malcьqlarь turqanlaj хьнь etse, neda көv işletiv çanьna tijse, çaşcьq andan көly qacьv malcьqlarында aльv ketiv qallьq edi. OI saqatda çacьq malcьqlarь via qajdada orun tavьv turluqu kimgeda acьq edi.

Alaj volmaj Qamqut munu malcьqlarындан аьгьв qojsa, bu Qamqutnu tuzaqьna tyşuv qallьqьna ne sөz var edi? Nek?—desen: OI Qamqutda mallarыmь allьqına derik edida, xar ne tyrly көrgen qьjьnlьqlarыna төze-tөze turluq edi. OI qançilik Qamquta anь vek usta vile edi, ol allajlaqja ertde yrennen edi.

OI sevevden Qamqut munu mallarын voşaqan-dan sora anь ullu qьjnav, soluvluq vermej kece-

kynda işletiz tevredi. Andan sora Qamoqutxa neda anь qatъnъna sormaj, Bekmurza oramoqa sьqarqada madarъ voimaj qaldъ.

Ol kynden sora dunjasъ qaranъ volub vaşladъ.

II ваşъ.

Bekmurzanъ Qamoqutda qalaj çaşaqaпъndan.

Bekmurzanъ Qamoqutda qalaj turqanъn, qalaj çaşaqaпъn, anь anda kьrgen qьjъnъqlarъn aпъlatъr usyn vek ullu kitav çazarqa kerekdi.

Alaj bolsada viz anь kьrgen qьjъnъqlarъndan, çasaqaп xalisinden bir kesek zatъn ajtajъq:

Bir kyn Bekmurza oramoqa sьqъv, anda kesini ten çaşcъqlarъ vla ojnaj turqanlaj, Qamoqutnu qatъnъ keliv Bekmurzaqa: „Sen oramoqa sьqъv nek ajlanasa itden tuvqan it gъvъşъ, ъlgenin it bolsun“ dev bir ullu sьvъq vla sьrtcъqъna-sьrtcъqъna urub tevredi.

Çazъq Bekmurzasьqda ne etsin qьcъrъq-qьcъrъq etiv: „Aj anam men çazъq qalaj etejim“ dev sarnav çъlaj edi.

Alaj volqanlъqqa ne kelsin anь atasъ-anasъ tavъllъq tyjyl edile, ala Bekmurzanъ dunjada qojub, keslerida anь vla salamlaşъv qajъtmazdan emda Bekmurza ne kьv çъlasada anь sьzyn esitmezden ketgen edileda anь qьcъrъqъndan ne azda xajъr volmaj edi.

Sora Bekmurzasьqъnъ „Qamoqut kesini qatъna eltiv: „Men seni tutmajma, var menden ket, qajrъ sьjsenda qora“ dev tevredi. Bekmurza çъlaj-çъlaj:

„Da ketejim malcьqlarьmь ver, menda qajda volsada çasarma“ degeninde: Qamqut acьvlapьv: „Qara vu itden tuvqanь sөzune, yjalmaј daqьda alaj ajtadь“ dev bek eris̄i sөzleда ajтьv uruşdu emda urqanda etdi.

Ol zamanda Bekmurza ol savij sancьqlarьnda qaltьratьv cьlaqan xalda kөzcyklerinden qan qatьş cьlamuqla tөneretdi.

Qamqut anь cьlaqanьn kөyuv: „Mьna qara itden tuvqan yjalmaј daqьda cьlaqan etedi“ dev çajaqьna-çajaqьna uraedi.

Adamla inunu vlay qьjьnlьqda çasaqanьn kөyuv Qamqutxa kөv kere sөleşedile. Alaj volqanlьqqa Qamqut birini sөzunda qulaqьna almajedi.

Ol zamanda Qamqut kivik vajlanь, anь kivik qan icgen qaumlanь dunjasь, alanь zakonu edida çaşcьqqa ne azda zakon-çol tavьl mazlьqьn Qamqutda vileedi. Qamqut çaşcьqnь qalaj syjse alaj tutaedi, syjse tyje, ura anь ycun Qamqutxa ne azda çuq ajтьqqa ne qarьvu varedi.

Anь xoşularьndan bir qaum adamlanь (ol alqьn anь çaraşdьrьqqa kyreşgen qaumla) çyrekleri qьjnalьv: „Vu qan icgen qurtnu isine qara, çarlь savijcikni malcьqlarьnda voşav. kes̄inda çegiv entda çasarqa qojmajdь“ dev çyrekleri bek ullu qьjnalaedi. Alaj volqanlьqqa Qamqut kiviklege allaj çarlь adamlanь ne ajтьqqa qarьvlarь varedi. Onovculada arendileda Qamqutnu ökylleriedile.

Alaj volsada bir çolda bir qaum adamla vijaqь Qamqutdan: „Sen vu öksyz çaşcьqnь vьllaj bir necik qьjnajsа, vьllaj bir da nek tyjese, sen vu qьlьqlarьnь qoj, vu öksyzny bir çazьqsьn“ dev tilegen-

lerinde, Qamoqut alaja: „Çalсындь ne eterge syjsemda erkinme“ dev qojoqan volmasa vaşxa çıvav vermejedi. Çaşыqda tuqan çalсылынь usyneda atasыndan qalqan malсыларында Qamoqutxa aşatъv ketivda qalalmajedi.

Çaşыq: „Qamoqut xar zamandada vlay volub tyrmazъv, bir tyşynurmy, oqese entda mъndan aryda çegiv daqъda çıq vermej qъstavıнь ijer“ dev saqъş etivcenedi.

Bekmurza kece, kynda toxtvsuz Qamoqutnu xar ne qulluqunda etiv ajlanaedi. Alaj volqanlyqqa Qamoqut anъ usyn dev ne azda usyne vaşynada qaramajedi, işletirge çigit volqanlyqqa kijindiriv degen zat volmajedi.

Ertiden vla aşamaj-icmej qojla vla syryvge ketivcy kôv zamanlarъ volaedi. Ertiden vla alaj aşamaj-icmej ketgenlikge anъ usyn dev inirdeda aşыqъş uşxıur bergenni qoj, daqъda kesleri aşav voşaqъncъ tutub artda anada bir qalqancсыларындan tyrtuv alъna uzataedile.

Acdan çuryajmaj ol nazik butcuqlarъ qъjыlv olturub qalıvcan zamanсыларъ kôv kere voluvcanedi.

Usynde kijim volubda ne azda çıqu volmaqanca alaj aman edi. Bir aman esgi gevenekciği varedida çajнь çaj uzunu anъ kijiv, anъ vla qъmъzасыqlарынь çavъv ajlanъan volmasa, vaşxa kecinmegi çoqedi.

Eki ajaqşыqъv kъstъ-kъstъ-çarыlv, qolcuqlarъ çara-çara volub usynde ol zъkkы kevenegida bitden toıubedi. Ol kynduzyn quru iş vla aşыgv, kecege amannъ kevinde çetse, keceda ana tъncajъv volmaj edi.

Çatxan ornunu amanlıqından sorada ol кьсть-кьсть çарылан ајақсықларнь асырань, ань төвве мыъсырныа çетив қьсырқ етив çылақан заманда çikleri қалтырав ваşламај қалыраа амал волмақан век көв кун volaedi.

Қамқутну қатында, кесиде ань арив ајтвь тїјар орнунa хиликге етив кyлyвсenedile, ајақсықларь век асыв төзальмај оздурарақ çыласа, тав нек çылајса дев тyјген етивсу қылықларьда varedi.

Ol халили волув турқанлајда бир кесек воş замансық тавса Қамқутдан емде ань қатынданда қорқа-қорқа кесини теңиклерини қатына ојнарқа варьван қылырқ varedi.

Ol neқadar униқув, ne қadar тyјулув çаşajedi eseda дақьда кесини теңиклери влa ојнарқа, ala влa laxor eterge век syјvcenedi.

Ol кесини теңиклерини варьн арив кижимцикле кижгенлерин көрув, кесиниде ети буту асыла ајланнаньна сақьş етив ваş төвенине қарав: „Aj анасьнь мениде влaca atam-anam sav volsaedi, мende влaca арив кирсиз кижимцикле кижив ајланньқ edim, qolum бутумда вьлај çараль волув би қылыпьқоја қалық тyledim“ дев ахсьннан заманьда вїјаоқ көзcyклеринен қан қатьş çыламуқла төгyвсenedi.

Biz алқарақлада ајтхан edii: çаşсық ојнарқа барқан көзyвде Қамқутну қатынь ань қалай туқум тyјгенинден, ol қuru бир еки кере волув қалмај хар замандада алај көв кере volaedi.

Ань век syјgen теңиклеринден бирі вьлај харај ајтадь:

Bir кун Bekmurzada, мende сув ьзына варьв тураedik, ol заманда Bekmurзань сыртна мені

közüm çetdi, çetse-çetsin anь ol savij sьrtсьoрь alajna qara kylytm edi.

Ol zamanda men: „Seni sьrtьna ne volojan.ь vьlaj qara tamqala nekdi“ dev ana sejiь volub sorqanьmda ol maьa çьlaqanda etiv „meni vьlaj Qamqut vьla qatьнь tyjuv etedile“ dev көzlerinden çьlamuqla kele maьa çuvav verdi.

Sora vizda alaj ete turqanlaj. „O.o... Bekmurza“ dev bir tauş keldi. Ol tauşnu Bekmurza alaj eşitgenlej vetida ketiv qorqoqandan terlegenda etiv çьlav tevredi.

Ol zamanda men ana, „Saьa ne voldu, vьlaj nek tyrlendi“ dev sorqanьmda. Ol maьa. „Ol tauş Qamqutnu tauşudu, ol meni izlev keledi anь ycyn qorqub volama vьlaj, ol çetgenlej meni tyjerikdi endi men qacajьm“ dev öge turqanlaj Qamqutda cetdi, çaşсьqнь qacar qarьvuda qalmajь.

Ol saqatdan Bekmurzanь bir ulla сьвьq vьla tyjuv tevredi, ol ura Bekmurzada qaca, ol da çeteda ura olda tənerejda kete, alaj vьla ekisida mem көz tuvramdan taşajьv ketdile“ dev çaşсьq vьlaj xapar ajtdь.

Ol kyn Qamqut alaj tyjuv ketmekligini sevevi ojnarqа, çuvunuroqа nek varqansa dev edi.

Xar zamandada Bekmurza vьlaj vьla kecesin-ky-nunda çьlav vьla aşьraedi.

Kesini teңcikleri ariv kimcikle kijiv, çyrekcikleri quvanc volub, şkolqа varqan zamanda, olda alanь ьзьndan termiliv şkolqа varьroqа syjuv çьlaj edi.

Alaj volojanьroqа ne kelsin, nalat Qamqut Bekmurzanь şkolqа voşlaqanьь qoj, bir kesek zamancьqнь ojnarqа varqanььroqа etgen artьqььqla-ryь көrgensiz.

Çaşық бавдан çаны савлај сықсада; веті өлген адамны веті кивік болғанеди. Ол сақатда аны ветін көрген адамны ullan çазықсынмақлық келмеј, ана çыламај қалыққа не азда амал çоқеди.

Аны алай көрген халқ (Қамоқут кивік вайла бол-
маса) вағы Қамоқутха налат вередиле, алай болғанлы-
қына кішіні сөз айттыққа не мадары ваведи.

Қамоқут кезіні çалсыын кезіні малыса көрув
тыједи. Ма бир çапыз валта усунда ву çазық өксыз-
ге выллај бир қылылық верів incitgenedi.

Çашық орамоқа сықыв çуруген заманында орам-
да аны көргенле мына бир ullan қылылық çетгенін
kimda билееди.

Бекмурза кивік өксызле, çарлыла, çалыла ана çе-
тів турған қылылыққа сыдајалмај çылаједиле. Алай
болған усун закон вла ана кіші çуқ етalmazлықын
билееди.

Алай вольсада бир қаум адамла: „Биз енди Бек-
мурзаны Қамоқутда қојмајық аны андан алајық, ол
аны не çивуқса көрмејди, неда çалылықын вермејди.

Бугынне дер. турған çалылықында, аны вла
бирге атысындан қалған малсыларында аривлуқ вла
вермејесе сыйге верејикда сый Қамоқутны апывнана
тыветір, Бекмурзаны хақында тавдытыр деједиле.

Кимледа Бекмурза сый вла çуқ таварық тыјылды,
андан есе кеси не верседа алыв қојуқыз деједиле.

Бекмурза кесіда: Сый мені кивік онсузлан
çанына не азда қарарық тылды, андан есе кеси разы-
лық вла бир затсық версе алыв қојаредим деј еді.

Çашықпын ву сөзыне кимле тыз айтанды деједиле-
кимледа оқай хатив ву нени биледи, сый вла толу ха,

Qalınuqaj varıqta syjinej arı —veri deseda art-
da adamla bek kyreşgenden sora olda razı volub
kesine nөгergeda Budujannı aлыv tevredi.

Tijrede Bekmurzanı çazyqsınnan qartla Buduj-
anna Qalnuqajqada Qamqutxa aıtıqız dev vıaj
yretgdnedile.

— Siz arı varqandan sora Qamqut vıa igisө-
leşigiz, vı öksyz çaşcırnı endige derida çekdi, ata-
sından, anasından qaiqan malcırларında aşadı, vı
kynny vı öksyz çaşcırnı voşda tutmaj çegiv tur-
du, andan sorada anı vı kynnyda tyjmej qojma-
qandı, vı kynny acdan qarnında tojdurmaqandı,
adamqa sanav tyz orundada çatdımadı. Daqıda
anı kızıv vı öksyzny, öksyzge sanav ne çuıqqa
tergemej көv qızılıqla vı toqız cılıv tutdu.

Ma vı sözlenida esgeriv Qamqutxa alaj söle-
şigiz dedile. Sora vıa Qamqutqa ketdile.

Bir kesekden Qamqutnu yjne çetdile, vıa var-
qanlarında Qamqutda yjunde çoq turaedi. Blada
yjge varıv vı kesek turqandan sora Qamqutda ke-
liv, salamlaşvıv olturuşdula.

Qamqut vılaqa asrı көz qaşda vermej oltur-
du, nek desen: kesigiz vilesiz ol zamanda ol onlu
adamla vı birlerin sıjı көрген volmasa vıa kızıv
onsuzuraq qaumlanıv ne azda adamqa sanamaje-
dile.

Bir kesek olturqandan sora Qamqut vılaqa nek
kelgensiz dev xapar sordu. Blada qorqa—vıjuqa
keslerini kelgen xaparların aıta vaşladı.

Bekmurzanıv ne azda vı kesimmegi volmaj qal-
qanında anı çaşavun tyzetir ycyn sana air çuq ver
dev kelgenbiz dedile.

2224.1751

Ol zamanda Qamqut kesini ol qara vetinda butynda vek qaraltъv, qaşyn vaşynda tyjyv acъvlan-
ca:ı xalda alyñnan adamca vek çyjure çuavla bere
keiiv ma vlay ajtdъ.

— Bekmurza meni bir zatъmada çaramaj to-
quz çыль meni rъsxыnda syjgenica aşav, iciv zauq
etiv turqандъ, kesi qalaj syjse alaj çasaqандъ. Men
añ usyndeñ aña ne azda bir kapekni vermezligi-
me sizni inandъrama, añ usyn dev ne azda sөleş-
megizda çarыльoръoръoрa varъoръz dev qojdu.

Ol zamanda Budujanda acıvlannan xalda Qam-
qutxa vilaj çıvuav verdi.

— Aq saqalyñ vıa ulla vьdъrъñda turquzuv,
ol qara vetinni andanda vek qaraltъv, yjalmaj öty-
ryk sözle vıa qalaj sөleşese. Bekmurza sende qalaj
çasaqanъñ vilmegen kim vardъ, ol sende turqan
çыль icinde añ çyregin bir quvandъmadъñ, usy-
ne bir kijim kijdirmedin, qarnъñ virda tojdurma-
dъñ, qъsxa söz, sen añ qanъñ iciv etin aşadъñ,
quru sen vısaqatda ol çegetde vaitañ ty-
şyryv kelgeninde sen aña etgen artъqıqñ
adam—adamqa etgenni qoj, xajvannada etmez edi.
Daqъda vugyn yjalmaj men Bekmurzañ alaj—vıaj
tutxanma dev maxtanasa. Seni kibik ulla kişilege
alaj sөleşirge ajьvdъ dev Budujanda sөzyn voşadъ.

Qamqut bir igi kesek zamannыda vaş enişge
qarav, vaşyn aғъ—veri avduruv turduda Budjanña
qarav vetida temir vet alyñ közlerida qъv—qъzı
qızarъv. Tova—tova Budujan sen alyñnanıñ etgen-
se, negе usıla sөleşese, qajdaeseda bir çıien tuvqan
ı gыñ. sıñь toquz çыль asъraçanыnda azdъ dev
daçvda añ usyne añıden haq dev umutmu etedi,

С 3975

гор Нальтик

men allaj çalçylanь, allaj хиçulanь ajaqьть тувун-
de çyrytgenme emda çyrytyrykme, anь ucyn soles-
mej çoluquzoqa varьoьz dev vlay ajьv toxtadь.

Qalmuqaj vlay Budujan ne qadar solesdile.—ese-
da xaram gьvьt Qamoqut vlaya bir çьь çuvav
bermedi.

Em artьnda Budujan vlay Qalmuqaj: „Bygyn
sen Bekmurzaqa ne etsenda erkinide, ol sem bir
malьnca bir zatdь, alaja saьa ol dertlik unutulmaz,
ol saьa anь çetdirir bir dunja çoьar, ol zamanda
ol muratьn tavaroьa volur“ dev ketiv qaldьla.

Vьla Qamoqutxa ketgenden sora Bekmurza, vьla
kelir çolqa qarav: „Ne aьv kelirle eken“ dev tu-
raedi. Artда vьlanь çuqda tavmaj kelgenlerin kөг-
geninde ullu mьdax voliv vьlaj ajьv çьladь.

Qalaj etejim mььa; qalaj tözuv qojajьn, kesim
kesimi öltirejim, atamdan qaloьan malçьqlarьnь
aşaqandan sorada toquz çьnь çekdi. Vьllaj bir qьj-
naloьan qьjьnьmdan bir karek tavmaj qaldьm dev
çьlaoьan zamanda tььlaoьan adamlanь çyreklerin
çajoьь kyn vizny eritgenca eriteedi.

Kertisida vi andan aььq çalь ucynда etmejedi,
alaja mььa voloьan artьqьrqnь kötyralmaj cteedi.

Bir-birlede kesi—kesine köl etiv: „Vi artьqьr
vlay qalmaz, dunjada meni kivik vullaj qьjьnьqla
kötyrgen көble volurla, ala varьda siniriliv qalmaz-
la dev kesi—kesine kölda etivcenedi. Alaj voloьan-
ьrqa vi artьqьrqa tözer qarьvu qalmaoьanca amana
çetgenedi.

Bekmurza işni sytge veredi.

Dunjada artıqlıqñ tenizine vatıv qaloan ɵksyz Bekmurza vaşına bir madar tavsa ne etergeda artına varlıq tyledi, Alaj bolsada bir kesek zamannı çasaqandan sora işni sytge verejini dev adamlada tavkel etdiriv sutge berirge vaşladı.

Ol zamanda Bekmurza zajavlenja çazdırgı adam izledida tavıadı. Nek desen: Ol zamanda vajla, bijle volmasa qaloan kesi qıjınñ bla çasaqan xalqda zajavlenja çaza bilgen adam volmajejedi.

Ol, oquvları voloan vajla—vıjeva anı kivik çalısılaqa, ɵksyzlege çazoanlıqqa vek ullu vaqa alaedile.

Bekmurzanı zajavlenja çazdırgıqa berir usın oqaj qarınna qavarıqa bir çuq alır usında bir karek acxası çıqedi. Anı usın kinge bolsada vıjaqı çazıq çalıqa kirirge kerek volaedi.

Ol zamanda Bekmurza soruvıaj ketiv bir vajın çasıñ tavıv zajavlenja çazdırgıqa sölüşdi.

Zajavlenjanı çazoan xaqı: Bekmurza anda bir ajnı çalsı volıv turıaqlıq edi.

Bu xalili volıv çaraşxandan sora Bekmurzanı anda 15 kuny çetgenden sora zajavlenjada çazdırdı.

Zajavlenjada çazılıqan ma vıaj edi: Mana se-giz çıl voloan zamanında atan, anında ɵlv men ɵksyz volıv qaloan edim. Ol zamanda adamla meni Qamıut degen vajıqa çaraşdıroan edile. Qamıut meni et çıvuıqını voloan sevevden ol meni

volub olturqan Maxmut afendige 15 kyp saqlı bir-ni çumuş etiv, anı qulluqun etiv turqanedı.

Andan sora uzajqanda etmej sytden pavestkala boldı.

Bekmurzanı vergen zajavlenjasına köre Qal-mıqaj bla Budıjanda şaqatla volub sytge keldile. Bu sytge: „qalaj syt volları volur“ dev çarlı xalıq asıqlıv emda termiliv qarajedile.

Bekmurzanı Qamıqutda qalaj tuqum turqanıv zilgen qaumla (çarlıla, çalsıla) syd Bekmurzaqa Qamıqutdan köv zat sıqarlıq volur dev ışanaedile.

Bir qaumlada: „Bekmurza dev bir öksyz çaş-sıq dunja tanıqan Qamıqutdan mal davlav sytge bergendi“ ol andan syt bla ne alıqqa umut etedi dev kyleedile.

Bu sytge kelgen qaumla syd yjny icine çıjı-dıla, xar kim orunlarına çaraşdıla. Ol dunjanı qa-nıv icivcy Nikalaj patcahında suratı sydyleni va-şında alıv ramka bla tıslanıv turaedi.

Sytde olturqan deputatla Maxmut afendi bla Şamaj xaciedile.

Sydney predsdatelida Ivan Mixajlovic kazlov edi.

Ala şaqatlanıda eşikge qıstav Qamıqut bla Bekmurzanı sydney alına saqırdıla.

Afendi Bekmurzaqa qarav; Qamıqutxa, senden mal davlav ajlannan vıvıdu dev xilıkke etgenca ışaraedi.

Xaçıda çaşxa asıvılanıv: sen mından çuq dav-larqa tirilmej yjyn quruıvıdu eki ajaqlına eki ca-ıv etiv kijsen dev camlanaedi.

Mından sora işda vaşlanıv tevredi.

Kazlov Bekmurzaqa qarav:

—Ajt ças daun ne eseda dev sordu.

Bekmurza qorqa—ujala vetida q̄b̄v-q̄b̄z̄l̄ volub ç̄lamauqlar̄da kele v̄laj ajtd̄.

Bekmurza: Men qamqutda toquz ç̄l̄n̄ işlev turqanma, ol toquz ç̄l̄n̄ icinde bir kynny soluqanda etmegenme. Daq̄ba alaj işlev turqanlaj̄mada tyjylmejda qalmaqanma, inanmaj esegiz qaraç̄bz̄ menı s̄r̄t̄nda kyltymlege—tamqalaqa. (Sora kelegin teşiv s̄r̄t̄nda, qav̄r̄qalar̄nda tamqalar̄n-kyltymlerin k̄rgyzdy).

Bu art k̄zyvde otun̄a varqan̄ynda anda valtas̄n̄ tas etgenedin an̄ ucyn tyjgen vlada qojmaj eşekle—ç̄j̄yl̄vcu vavqa at̄v̄ anda savlaj sutkan̄ velime deri vatmaqqa vat̄v̄ turqanma, kyndyz inirge deri qulluq etiv inirge kesimi tenlerimi qat̄na var̄v̄ ojnasam qajda Qamqut, qajda qat̄n̄ keliv meni bir tajaqn̄ uvatx̄n̄s̄ tyjmej qojmajedile.

Men t̄m̄na ç̄an̄ ç̄araşxan zamanda atamdan bir kesek malç̄qla qalqanedida alan̄da bu as̄r̄arqa vorçlu volqan edi. Alaj volqan̄b̄r̄qa alan̄da aşav qojqanedi.

Ol zamanda men Qamqutxa:

„Meni mallar̄m̄ nek çojasa“ degenimde. seni v̄la meni ne vasxa mal̄b̄bz̄ vard̄. Men õsem̄da meni mallar̄yn var̄da senikidi, sen meni et ç̄uudurnsa dev qojqanedi.

Endi sizden tilejme meni 9 ç̄yldan veri ç̄alç̄lyq̄m̄ em̄da atamdan qalqan malç̄qlar̄m̄ t̄m̄na aşatmaq̄bz̄, meni haq̄m̄ tav̄d̄r̄b̄q̄bz̄ dev s̄z̄yn voşad̄. Bekmurzan̄ ajtxan s̄zyne sydyleden kişi qulaqqa alamaqan̄ alajda sydyleni xallar̄ndan an̄las̄n̄adi.

Kazlov: Qamoqut! bu çaş tyzmy ajtady, ajtçy qalaj çaşaqanbyzнь.

Qamoqut: Ol menden voş tarbyady. Men aña çalçybyн vergenme.

Kazlov: Da sora ne davuquz vardy, nek kelgensiz.

Qamoqut: Munu atasъ-anasъda ulyv qarar adamъ volmaj oramoqa atъlv qaiqanъnda allax razъlvby ucyn suvavъboqa dev alъv asъraqanma, artъqsъzda atasъndan çuuq volaedida anъ ucyn kesimi savijim kivik tutxanma. Ma vygynçe deri ne azda air zatdan kerekli etmej ɵsdyrgenme.

Ol toquz çyldan veri men: bir zatъmada çaramaqandy. Bir kynny ne otunça ne suvoqa varınpaqandy. Ol toquz çylnъ icinde xar çyl sajъn eki-uc celek tuzluqnu menden alъv egecine veriv turqandy.

Bu menden xaq davlarqa kerek tyledi, men mъndan davlarbq edim, daqъda çuuq adamъ dev yjalъv ne axъratxa ne dunjaqa çarar dev qojqanma.

Endi men mъnа хақынь qojalmajma, tilejme mъndan meni хақым ucyn 60 som сьoqarmaqlъby-бызнь dev Bekmurzadan 60 som davlav tevredi.

Max. Afendi: Tyzyn ajt seni nellaj bir хақынь aşaqan volur bu çaş, tyzyn ajtmasaң gynaхды.

Afendini vъlaj sorqanъndan afendi Qamoqut tava çollav tevregeñi belgili volub çaşçyqdan Qamoqutxa хақ сьoqarъvмъ qojady dev xalq ullu sejir boldula.

Qamoqut: Men vъaqъnda ajtxanma 60 somum Bekmurzada vardy dev, tilejme anъ Bekmurzanъ çalçybyнdan maña сьoqarmaqlъby-бызнь dejdi.

Mындан sora Kazlov eşikde saqatladan Budujannъ saqьradьda soradь.

Kazlov: Ajt Budujan vladan ne vilese.

Budujan: Bekmurzanъ atasъ—anasьda ølgenle-rinde malъqlarъ qatьş Qamoqutxa çarasdьrøan edik, andan veri Qamoqutda çaşajdь. Qamoqut meni xonşum edi, men vlanъ qalaj çaşaqanlarъn kece kynda kø-reed'm, bir kynny voş tutmadь, kyndyz qojlanъ kytyv kelse keceda bir aur qulluq etdirtmej qojmaj edile. Urmaj tyjmejdа bir kynny qojmaqandьla.

Усында kijimi volmaj çalan ajaq, çalan vaş aj-lanңandь, majna ajaqlarьda уşув varmaqларь tyşgen-di dev sөzyn voşajdь.

Mындан sora Maxmut afendi øre turuv çьjь-льv turøan xalqнь allьnda Bekmurzanъ sөgүv. ol Qamoqutnu bir malъca zatьdь. Quranda kitabdada iesin ьrazь etmegen çalъ ol musliman tyldy dev ømyrynde afendile allaj vajlanъ saqlav Bekmurza kivikleni adamøa sanamaøanlarъn bildirdi. Munu vu sөzünden sora çьjьløan xalq Bekmurzaøa syd-den çuq cьqmazьløьna inanьv ullu sejir voldula.

Sora sudyle keneşge ketedile.

Ala arь kirgenlej xar kim çaşcьqøa. Çaşcьq ne aman kereksiz qьjnaldьn, quru zajavlenja çazdьr-øanьløøa qullannan qьjьnьndь xaqьn tavарьq tylse dev çazyqьnьv alaj ajtsala køzlerinden çuinduruq-laca çьlanuqla tønerej edi.

Kinleда: „Oøaj tuvra alaj xaqьsьz etiv qalaj qojar-la, vladьda ne ajtdьlaeseda keneşdeda alaj etiv qojarьq volurla“ dej turaøanlaj sydyleda cьqьylada etgen işlerin xalqøa acьq etdile.

Etgenleri vladь edi:

—Qamotut vla anь çalsьsь Bekmurzanь dav-laşxanlağna көre syd Qamotutnu arıvlajdь, Bekmurzanь tersge sanajdь. Bekmurza Qamutda turqan zamanьnda tьjьşlьsьsa igi qulluqda etmegendi.

Adamnь çalsьsьvla malьnь vaşxasь çoqdu, mь-na inanmaqan muslinanda tyldy. Bu, ulla көlly volub Qamotatnu ajtxanьnada asьğ voj salmaj turqandь. Qamotutda turqan zamanьnda tьjьşlьsьsa igi qulluqda etmegendi.

Qamotutnu ajtxanьna көre Bekmurza ol *toquz* çьlnь icinde işlegeni vla aşaqanь kijgeni emda Qamotutdan alqan tuzluquna xisav etiv qarasaq, Bekmurza Qamotutxa 60 som qajtarьqqa kerek voladь.

Muң Bekmurza bir çьlnь icinde tolemese Bekmurza entda Qamotutda eki çьlnь işlerge dev syd etgenlerin bildirdile.

Ol кyp alajqqa çьjьlqan xalq (çalsьla-çarlьla) muң eşitiv ulla sejir tamaşa volub: „Qaraqьz bu ulla sejirlikge, sydny ol vaj Qamotutxa çallav etgen işne, Afendidenda çarlьqqa-çalsьqqa ne azda voluşluq çoq көreeme, olda Qamotutnu ökylyedi, vajnь çanьn saqladь“ dev ulla çyrekleri qьjnalaedi.

Alaj volqanьlьqqa ne kelsin ol zamanda sydyle, mollala emda vaj qaumla birigiv, qarañ xalqnь çandet vla quvandьğьv, çaxanim vla qorqutub, alanь muratlağn dinne vorub, kesleriva ne amanьlьqdan-da vaş vurmaj turqan bir zamanedida çuq ajtsañ allaxqqa emda zakonna assь voldu dev bir qьjьnlьq sallьq edileda anь ycyn çuq ajtьqqa qorqaedile.

Вьlaj vla ol çьjьlqan xalqda bu işni, bu terslikni ömьrde unutmazca volub xar kim yjyne qajtdьla.

Bekmurza vladanda aяьгьльв bir taşa qulaqqa varьв vaşxa madar tavmaj alajda savlaj bir kynny çьladь, көzlerinden cьlamuq ornuna qan aqaedi.

Alajdanda turub sьlxьr qojca ne eterge bilmej төgerek ajlana vetida sarqalьв. „Men qalaj etejim, vi qьjьnlьqdan qalaj vla qutulajьm dev ullu seјir volub ne eterge bilmej sreliv көzleri cьraq varьв toxtajedi, bir-birledeva: „Men dunjada çaşamajьm, vaşьmь tas etejim—qajadan sekireim, neda vaşьmь sunqa atajьm toquz çьnlь kece kynda işledim, bir kynny soluvluqda tavnadьm, xar zamanda tyjyle-tyjyle turdum, ol toquz çьnlь icinde çyz—min qьjьnlьq көrdym. Daqьda oi qьjьnlьqlarьmda azdь dev 60 somda төlev saldьla. Atamdan qaloqan ma-lymdanda çuq vermedile.

Meni vi qьjьnlьm dunjada qalaj tas volub qaldь dev axььna, çerni qьrdьşьn qovaraedi.

Bir birledeva: „oqaj savьrlьq eteim, vi artьqlьq vlaj sindiriliv qalmaz bir onov volur, vi qьjьnlьq quru maңa çetivda tura volmaz, dunjada meni kivik көvle vardьla“ dev kesi-kesine көl etivda turuvcu edi.

Alaj bir talaj zaman ketdi.

Alaj volsada ol Qamqutxa verlik vorcun birda unutmajedi. anь төlejalmaj entda Qamqatxa eki çьnlь qulluq eterik volsam qalaj eterme dev vek qaj-qьlь volaedi.

Oi sevevden Bekmurza anь төler ycyn çaloqa varьr çer izlev tevredi. Ajlana-ajlana varьв Bajmurza dev bir ullu vajqa çaloqa kirdi. Sөzleri: „xar ajda çьnlь yc som volub Bajmurzada eki çьnlь turuqqa,

ai ғыль ыетгентей Баймурза Қамқутха 60 сомни берирге дев еди.

Bu ғыol bla ыарасыв, anda eter işi ғызетцилик еди, ol себевден ыылғылаға ыарасыв.

Bekmurza мына ыалға ыань кирген заманда: „мен мында рахатланьрма, Қамқутда турғаньмда-несе тынс турума“ дев имут етееди.

Алај волаңаньрға ne кельсин бу қан исив, киши хақ bla ыағақан қаумлань вағында мураглаь бир еди, ала бир ыолну тутаедиле.

Bajmurza бир еки ајнь сөзлеринде волаңанца арив халда турсада, арта Bekmurza Bajmurzаны Тузағына тығгөнен сора вуда Қамқутца етив башлајды. Бу iş Bajmurza ne етседа қолундан келирца бир iş волаңанеди.

Қалај дөсен: Bajmurza ус ај сақлы бирни арив ашатыв аз ішлетив Bekmurzada қуваныв турду. Андан сора Bekmurza Bajmurzadan кетсе ol ғыль ичине 60 сомни төлејалық тыledi, ol ғыль ичине ань төлемесева Қамқутда еки ғыль турлуқ еди. Bekmurza Қамқутха вағы дағыда еки ғыль турмаз усун ne қыялырғыда көтырлык еди. Bajmurzava ань билееди.

Ol себевден: „кеце ыылғы кытгенінда азды“ дев кындызда хар тырлы қулуқну етдириб кечени-кеце узуну ыылғылаға ғызет етив кельсе, кындызда ne отунна нөда ваыха бир тырлы қулуққа ыибермеј қојмаједи.

Bekmurza өмырдеда аллај қыялырғы bla өсген бир ыазық волаңань хар кимгеда асық бир зат еди, ol себевден Bajmurzаны қыялырғында төзееди,

ketiv qalırqava ne azda madarь çoqedi, alaj via savlaj bir çьльнь çaşadь.

Çьль çetgenlej oquna Qamqut 60 som axhasьn izledi. Ol saqatda Bajmurza Qamqutxa Bekmurza usyn 60 somnu tьledi.

Ol anь sözde volqanьsa tьndьrmajda qolarьq edi, alaj volqanььqqa ol zamanda Bekmurzanь Qamqut kesine aььv ketiv 60 som usyn eki çьльнь çegeirik edida Bajmurzada anь çekmeklikden quru qalььqedi, ol zat volmaz usyn dev 60 somnu vek qьsxa tьndьrdь.

Bu axsa Qamqutnu qoluna tyşgeninde Bekmurza dunjada volmaqanca ulla qvanьv çyregi bir az tьncajdь.

Alaj volqanььqqa Bekmurzanь incitmeklikde Bajmurzada Qamqutdan artxa qalmaedi.

Ol seveden qalqan ekinci art çьльnda aman vla aşьrdь. Usynde kijimleri volmaj, bir çanьn tartsa bir çanь aсьla ajlanaedi.

Bu xalili çaşav via volçalьda çetiv, keter zamanьda volub vaşladь.

Ol zamanda dunja qazavat dev ulla qazavaida varedi. Ol qazavat uc çьldan aslatьraq varьv kьv millionla vla adamla qьrylqanь kivik, saqatlanqanlanьda uscu, xisavь çoqedi.

Ma ol kьzyvde „Bolşevikle“ dev bir tauş çьryv vaşladь.

Ol tauş qan icerge yrennen qaumlanь, murdarlanь agitasjalargь via dunjanь varьn qaltьrataedi emda qorqutaedi.

Bu zatxa çyz-miñ at- vet atalьv, anь amanlav nenca tyrly xarar cьrqanьn bir adam aştьv tavusmaz.

Bir qaumlada: „Bolşevikle dev birle sьqoan-dьlada ala keslerida yslerine kijında kijmejdile, ne egec ne qarnaş dev aьrmajdьla“ dev vьlaj aьtaedile.

Kimleda: „Bolşevikle dev birevle keledile, ala dunjanь tonav, xar kimni ɵltyruv, xar zatnь vaşьn tyvune aьlandьradьla“ dev vьlaj aьtaedile.

Kulakla, pomescikle emda ala kibik qan icerge yrennen qavumia: „Endi ala uzajmaj vizgeda ɵetedile, ala ɵetsele vizde taş usynde taş qojmazla“ dev xar-parnь ɵaja edile.

Bu sɵzle vьla qaracajnь qan icivcy qaumlarь bolşevikleni sɵkmeklik vьla urunuv kesi qьjnь vьla ɵaşaqan qavumlanь alaqa ɵav eteedile.

Bu kɵzyvde Bekmurzada ullu saqьşxa kiriv: „Bu bolşevikle degnleda ne zatla volurla, kertі vь bu vajla-vijle aьtxanca ala adam aьrmaaj qьra volurlamь, alada egec, qarnaş aьrvь volmazmь.

„Oqese alada menica qьjnьlьqda ɵaşaqan qavum-la voluv, qьjnьlьqda men tɵzgenca tɵzalmaj kesle-rine bir ɵaşav izlev sьqoan qaumla volurlamь, vь aьtьlqan sɵzieda vijaqь qan icgen vijleni-vajlanь sɵ-zleri voluv alanь xalqqa erişi kɵrgyzyrge ɵtyryk xaparla ɵaja volurlamь“ dev ullu saqьşь volaedi.

Bu kɵzyvde Bekmurzanьda volçalь ɵetiv Bajmьr-zadan ketiv tevredi. Bajmьrzadan allьq acxasьndan 60 somnu alqanedi, andava allьqь voluv 12 somu qalqaneida Bajmьrza anь vermej qojdu.

Oi 12 somnu vermej qojqanьnь sьltavu. Bek-murzanь usy birda aman volqanьnda Bajmьrza anь kesini bir eski kɵlegin bergenedi, andan sorada bir ɵolda bir aman eski şalvar kibik birni bergenedida ma ala usynedi.

Bekmurza ver haqınlı dev kyresseda. „Oqaj meni eskilerimi alqanec“ dev ne azda çuvav bermej toxtadı.

Bekmurzava ne eterge qarvu varedi, vijaqı sytge vereme dese kesi qavlanıyqın viledi. Ol zamanı syd etilivıny asvın sınaqanedida çuq ajtmaj çylaj-çylaj ketiv qaldı.

Ma Qamqutxa verlik vıcunda vylaj vla tılev qıyılıyq vla çaş sanıyqlarında ıraxın etgendı.

V. vaşv.

Bekmurza artda ne volıv qaldı.

Bekmurzanı bu kızıvynde revolysija dunjanı xar çerine çajılav vaşlaqanedi, Resejde volşevikle onovnu qoloqa alıv vizgeda çuvıqlaşa tevregendile.

Bu kızıvde Qamqutda, Bajmurzada daqıyda ala kivik birevleni qıyılav vla çasaqan qavımla tırt çanıpa savıv. „Qorasın“ volşevikle dev alaqa ne aman ajtalqanlarında ajıv xalqın ala vla qorquturqa kyreşiv ajlana edile.

Myndan sora volşevikle vizge çuvıq vola vaşladıla. Severnij Kavkazqa çetdile.

Ala vizge çuvıq vola kelgen sajn ol vijaqı qan icgen qavımlada vijaqı politikaların çyryıv Qaracajın urunqan xalqın volşevikle çav eteedile.

Alaj volsada ol qıyılıyqın asvın sınaqan proletarjatdan quralqan *temir nizamb* volqan *Qızıl Asgerge* kimda ne eterik edi, Qaracajın vajların, vijlerin uvatv vlastın Qamqutladan, Bajmurzaladan sıyıtıv Bekmurza kivik çalçılaqa, çarılılaqa verdile. Qamqutnu, Bajmurzanı erinleri enişge salındı.

Bekmurzada bir kesek ulla kɵly volub inçilgen mutxuzlanın çyrekçigi qıvanıv başladı.

Sovet vlast kesini etgen onovun, tutxan işin kɵrgyzdy, kesini onovun çalçyłaqı, çarçyłaqı tapıtdı. Ol zamanda Bekmurzada kesini kim volqanıv tapıtdı.

Qralıvızın atına SSSR ataldı. SSSR-ni xar qajsı teren mıjısynde Sovet vlast begidi.

İcinde burzıjlanıv uvatdıla, ellede, şaharlada sovetle sanaldı. Sovet şkola quraldı.

Bekmurzada el sovetni cıeni völdü. Qamqut vla Bajmurzada ne xalili tutqanıv, ala anıv çalında mermej ne xalili tutxanların varın tılısu vla izvasxa çazdırvıv proletar sıtge verdi.

Sıtge bergenden sora uzajqanda etmej povest-kele çetdi.

Bu sıtgeda alqın çıjıloqan xalq varıv çıjılv emda sejrısıniv. „endıva iş qalaj volur eken“ dev qaraedile.

Ullu zalnıv eşıgi acıldı, xalq icine kirdi, zalnıv icine kirsen: Leninni, Stalinni, Kalininni daqıda ala kıkık qan tɵgyşyv vlastnıv alqan revolysionerleni suratlarıv taqılvıv edi. Alaj qan iciv çasaqan Nikoıaj patcahnıv suratnıv ornuna xalq bu suratlanıv kɵrgeklerinde (çalçyła-çarçyła) ulla qıvanaedile.

Sıdyleda kelıv onıvlarında olturdıla. Alqın Bekmurza yjny eşik artında qalqanıv kıkık Qamqntda Bajmurzada yjny eşik artında sireldile. Bekmurzada kɵzy vaşıv çarvıv kyle-kyle kelıv alaj sıdyleni allında toxtadı.

ıyduy zasedanjayıv acdıla.

Sudde tamada: Bekmurza davıñ nedi? Qamoıtudan ne davlajsa.

Bekmurza: Davlađanym alсыбынды, toquz ылы turđan alсыбымы davlajma.

S. tamada: Ol *toquz* ылы icinde Qamoıtudan hađ volub ne alđansa.

Bekmurza: Ne azda bir uđ almađanma, aпыз egecime yc olda yc celek tuzluđ bergendi ansь.

S. tamada: Өzge aшam, aшavıñ qalajedi.

Bekmurza: Bir kыny ne azda тыңсапыв турıнаđanma, ol toquz ылы icinde tyjylmej bir-biri ьзындan eki ьпырлы турмаđanma.

Kyndyz inirge deri işlev, inirde ojnarđa var-samda tyjmej qojmajedi.

Meni atamdan-anamdan qalđan malсыqlarым varidida alanьda aшady. Men тыңа aпы araшхан zamanda vu maңa ıvuđ etgeni ycyn xar ne sөzynda tolturur dev ьшanaedik. Alaj volđanлыqqa vu meni qanьты icdi.

S. tamada: Endi sen Qamoıtudan nellaj bir hađ davlajsa.

Bekmurza: Atamdan qalđan malсыqlаны davlajma, andan sorada alсыбымы xar ылына 300 som iziejme.

Andan sorada, alđyn men тындan hađ davlav sytge bergenimde vu, Maxmut afendige zatxa ulxu beriv andan maңa hađ сыqары ornuna menden kesine 60 som сыqartxanedi.

Ol sebevden Qamoıtxa 60 somnu сыqарыган 2 ылы qulluđ etiv kyresgenme dev kesini xararып maңdan aшaq ajtdь.

S. tamada. Qamqut! sen bu çaş ajtxanlanь eşitemise?

Qamqut: Eşiteme!

S. tamada: Da eşiteesen muni ajtxanlanьna sen ne ajtasa, tersmi tyzmy ajtadь.

Qamqut: Ters ajtadь.

S. tamada: Da sen ajtсь харагьоьзнь.

Qamqut: Bekmurza mende toquz çынь turqanь kertidi. Alaja meni çuqumada çaramaқandь. Men anь suvavьqqa dev asьraқanma, kesida maңa çuvuq çetteetda artьqsьzda anь usyn kesime koryv igi tutxanma.

S. tamada: Otunna suvqa degenca bu çuqqa çarajmedi.

Qamqut: Syryvge, otunna degenca qulluqcuqla eterge kyrese edi. Bir çoldada otunna varama dev bir igi baltamьda tas etgenedida anь usyn camlanьanedimda meni malьmьda qojuv ketiv qaiқanedi. Ol sebevden malьna qarar adamьm volmaj malьn çarsьv zaran tyşgenedi.

S. tamada; Da sen Bekmurza çuqumada çaramaқandь dev bir alaj ajtasa, virda ol malьmь qojuv ketgeninde malьna qarar adam volmaj malьn çarsьdь dev virda alaj ajtasa. Qajsь ajtxanьn tyzdy.

Qamqut sytny bu soruvuna tyz çuvuv beralmaj qurqaq sьltav sөzle bla vaşьn aььqqa bir talaj sөz gььldarqqa kyreşdi eseda syd qulaqqa aььrca çuq tavьv ajtalmadь.

Мьndan sora işda tuvra voluv şaқatlaqqa sorur zatda qalmaj sydyle keneş yjge kiriv ketdile.

Bla andan qajtxьncь ol vjaqь хalq endiva qalaj syt volluqdu eken dev ullu aşьqьv qarav turaedile.

Bu zatxada syt Bajmurzadan Bekmurzağa 260 som, qrallyqny xajyğnda 200 som sьqardь. Ol saqatdan bu zatnyda ьaşavqа keltirtidle.

Мындан sora Bekmurza ol ьaş zamanьsьqьnda kytgen maьna kesі ije boldu. Xar ne tyrly kьrgen qьjьnyqlarьnda unutup vaşladь.

VI ваşь.

Bygyn Bekmurza kolhozda tamadadь.

Bekmurza bu kьzyvunde xar ne kьrgen qьjьnyqlarьnda unutup dunjağa sьqьv vaşladь. ьarьqьsьqь kunden kynne igiden igige, quvancdan-quvancxa varaedi.

Andan sora Bekmurza qatьn aььoqа vaşlajdь, Kesi kivik patcaхlyqny zamanьnda qьjьnyqla segiv ol zamanda atasь-anasь zor bla bir vajqа veriv qьz anda ne kьv kyresseleda bir ььldan aьь turalmaj andan sьqьv ol seveden atasь-anasьda xaram etiv turoqan bir ьazyq edi. Aььnada xasanaxan dejedile.

Bekmurza munu qatьnna aldь, zakьs etdile. Bu eki qьjьnyqla bla eьgen ьarьla Sovet vlastny kьcyn-den bir voliv quvanc bla ьaşav vaşladьla. Xar ne kьrgen qьjьnyqlarьny eslerine tyşyruv ol ozqan dunjalarьna „nalat“ vereedile.

Мындан sora Bekmurza bla qatьny likpunktxa kiriv ekisida likpunktnu voşadьla.

Bekmurza elni icinde em aktivlege sanalqan bir boldu. Kesida „ьarьq-ьaşav“ atь bir kolhoz quradь. Kolhoznu icinde igi qulluqda etiv bir ььlnь turoqandan sora oquroqа kolhoz kursxa ketdi,

Endi ol andan igi bilinda alev keliv vugyn kolhozda igi qulluq etiv da turady.

Ol kesi kolhozda vek işlerge syjgen vylada qolmaj, elge kolhozculany emda aktivleni çyjv daklat etiv kolhoz çaşavoqa xar kimni suqlandyrsa eteedi. Ol kesi bu çyrynda etiv kesini kolhoz çönerleri vla çyrlav turady.

Birden tevrecigiz qarnaşla
Biz nøgerle volajyq
Zorluqda çaşaqan çoldaşla
Tenlik dunja salajyq

* *
*

Varvbyzda birca virleşiv
Bir aqylda turajyq
Biribizda qalmaj kyreşiv
Kolhoz çaşav qurajyq

* *
*

Qalmaj qarasyqyz alalla!
Bizni kivik milletle
Varv kolhoz çaşav salalla
Çaryq voluv çyrekle.

* *
*

Biz aladan artxa qalmajyq
Akgylv vola turuv
Çyrekge muxolluq salmajyq
İşni tersine turuv

* *
*

Tenlik dunjada varь çaşav
Sosialist çol allьqđь.
Birev-birevny xaqьn aşav
Ol zamanda qallьqđь

* *

Qol bla bir zatnь eimejin
Şьbla kycge vurubuz
Bir qalda vizge çetmejin
Alaj volub turubuz

* *

Dunjada vaşьььqпь varьn
Işlvcilege veribiz
Bizni çegivcyleni sanьn
Çoq volubda koryvuz.

* *

Nögerlik çaşavıqı viz kirsek
Tenlik çolun tutarььь
Aqьььььььnь aңa vösek
Murdarlanь butarьььь.

* *

Qьььnlьqda çaşav voşalьь
Tenlik dunja allьqđььь
Arva, qalaçykle taşajьь
Meşinada qallьqđььь

* *

Dunja meşinadan tolluqdu
Adam ajььь volmajьn
Kavkaz tavla zavod vollarıdu
Boş çerida qalmajьn

* *

*

Kesi qolunizda allqvbz
Dunjada vaşcybqny
Sosializmanь salьqvbz
Biz alyb acьbqny

* * *

Tьs qrala biri qalmajьn
Bizden artxa qalyrla
Işci, elli xalqa qadalьb
Kommunanь salьrla

Bajmurzanь qatьnda mardasьz bir esli aqьly adam volub kulubda tajmazdan oquroqa kyreşiv turdu. Alaj vla bir eki çьly oquqandan sora kesi kulubxa zavedujşci volub, anda qatьnlanь qьzlanь oqutub vaşladь. Kesida eri qatьş birge partijaqada kirdi. bir-birlede kesida vьlaj ajtьv çьrlajedi: Kesida kirpicikanь Maqatьnda.

Men tavlu qьzem,
Mutxuz çulduzem,
Qarь. tik tavlada çaşаем.
Vaşxa volmajьn,
Teñlik alamyьn,
Tuvan çavxan ajqa uşajem.

Bir tyzlyk kornej,
Çьladьm vөлnej,
Anьva kişi san etmedi,
Vьllaj zarьbqda,
Çaşav tarьbqda,
Bir qьz muratьna çetmedi.

Berdile erge,
Saldyla kerge,
Acıvluq dunjasın sajnadım,
Çaşavım volmaj,
Aşavım volmaj,
Acıvdan qazanca qajnadım.

Ol kynden vaşlav,
Çaşavnu taşlav,
Bir ıllu qyjınlıqda qaldım.
Eter madarım:
Çetsin açalım
Dev ölmeklik çolun sajladım.

Ma bu közyvde
Zorluq Cegivde:
„Bolşevikle“ dev tauş keldi
Ala çetgenlej
Tenlik etgenlej
Esgi—çirik çaşavda öldy,

Zorluq sacıldı,
Tyzlyk acıldı.
Qan icgen gıvyla qoralla.
Menda quvandım,
Tolu inandım,
Biz çarlı qızlaqqa çaralla.

Kelgen kynynden
Ajtıxan sözynden
İşci, ellileni çoqlalla:
„Zorluq ketmejin
Tyzlyk etmejin
Bir amal çoqdu“ dev toxtalla.

Была келгенлеј,
Тенлик бергенлеј,
Бизда адамлақага усадьқ.
Зорлуқ җаҗавну,
Адам аҗавну,
Усувyzден атыв वोсадьқ,
Зорлуқ таҗајды,
Тамам уҗајды,
Кун тижив ериген визлақа.
Оқумақ тенди,
Мақтавля кенди,
Ғарль-җалсь—тавли қызлақа.
- Оқурқа вардын,
Тыз ақы алдым
Ғарьқьқ дунҗасын вердиль
Көзүм асылды
Тыван сасылды,
Тамам адам кивик көрдилье.
Сьқды тең аҗав
Нөгерлик җаҗав
Тенлик җаҗавуқа мента кирдим
Зорлуқ кетмејин
Тызлык етмејин
Ғаҗав тызелмезлигин билдим.
Ма енди җаным
Тыжылген сапын
Тамам рахатлықда қалықды
Ғаҗав тең волив
Аҗав кең волив
Хар ким қыжылы тең аллықды.

Вақаръ 7 к.

312

Цена 7 к.

У.О.И.К.

О. П. 8.

25312

На Қавачаево-Банқарском яъине

Байкулов Даут. Жизнь Бек Мурзг.